

הערות על ספר תולדות אדם

(מספרי העמודים ע"פ מהדורת מכון מורשת הגר"א ירושלם תשע"ב)

כתב כן כמדנפשיה כדרכו, ועי' בשו"ת בית אפרים או"ח סי' נ"א משה"ק ע"ד רבינו, וע"ע בס' הנחמד מגדים חדשים לרד"י ווייס ברכות כ"ב ב' מש"כ ליישב בזה, וע"ש עוד מה שמצא כד' רבינו בא' מן הראשונים בפ"י רבינו ישעיה (בעל התוס' רי"ד) על הנ"ך (מהדורת א"י ורטהימר תשכ"ה ושוב בתשל"ח) ביחזקאל שם, וע"ע נפש חיה להרב הכולל הר"ר מרגליות בשו"ע או"ח סי' ג' סעי' י"ד, (והו' בס' אוצר ההלכה מהוצאת כסא רחמים שם).

שם. עמ' נ"ט ד"ה ועתה ראה. נ"ב וכבר הוכיח כן בסדר הדורות ערך רבא אות א' ותורת חיים בחולין שם והגהות העב"ץ בסוטה כ"ב ב' ומהרח"א במקראי קודש דף נ"ג ע"ב, אמנם בשו"ת בית אפרים או"ח סי' נ"א ורש"ש בברכות שם דחו ע"פ גליון הש"ס שם בשם בה"ג דגרס התם בברכות רבא בר נתן [וכן הגי' בתשוה"ג חמדה גנוזה סי' קכ"ד ותר"י ומאירי שם] וכן העיר המחזיק ברכה סי' קצ"ט ע"ד המקראי קודש וכ"כ בדק"ס בברכות שם, ובס' הנחמד דף על דף בסוטה כ"ב ב' מצא בתו"י יבמות ק"ה א' שהביא ראיה כד' רבינו ודפח"ח.

שם. עמ' ס"ג הערות מהמהדיר הערה כ"ט. נ"ב וע"ע בס' הגאון לר"ד אליאך עמ' 362-366, ומ"מ נרחבים בענין בספר באר אברהם לר' אברהם אבלי פאסוואלער (מכון ירושלם) ליקוטי נסכא דר' אבא סי' ל"ח ל"ט ובהערות.

שם. עמ' ס"ד ד"ה אולם. נ"ב וכ"כ הבן יהודע ב"מ ל' ב' מדנפשיה.

שם. עמ' ס"ה הערה. כי לפעמים. נ"ב מכאן עד סוף הדיבור כתב בס' עצי עדן לר"ל מרגליות (פפד"א תקס"ב) דרוש עץ ארז ואזוב ד"ה עוד רעה חולי בשם החכם בעל המכתבים, ונראה שכונתו לרבינו.

שם. סוד"ה אבל איש. נ"ב עי' קובץ סיני כרך ע"ב עמ' ק"ה.

שם. עמ' ס"ו ד"ה וכתב המ"מ. ולדעת הראב"ד וכו'. נ"ב וכ"כ התו"י יומא י"ג א' ותורא"ש שם.

שם. ד"ה ענה א' מהם. רב מובהק וגדול הדור. נ"ב ה"ה הג"ר אברהם יצחקי ז"ל שהובא בברכי יוסף אה"ע סי' ל"א סק"ז כמו שהעיר בתורה תמימה ויקרא כ"א י"ג סקע"ט, וכ"כ בס' בן יוחאי לר"מ קוניץ הידוע שער ו' מענה ס"ז, ובשו"ת חת"ס אה"ע ח"א סי' קנ"א ד"ה ויש כתב כן בשם הגריעב"ץ, ומבחר כתבים לר"מ שטראשון הביא שכ"כ משמרות כהונה י"ט ב' והתנצלותו ראש הספר אות ג', וע"ע אבות הראש לר"א פלאגי ח"א שמן ראש הלכתא למשיחא דף מ"ט ע"ב, ואבן הראשה סי' ט"ו, ועי' מנחת

עמ' כ"ו. נ"ב כ"ז לקח מתחילת ספר מאור עינים לר"ע מן האדומים רק שהשמיט שמות החכמים מן הטעם הפשוט ואשלימם כדלהלן.

שם. וחכ"א כתב בספרו. נ"ב ה"ה ידידיה האלכסנדרוני בספרו השלישי מחיי משה (כ"ה במקור הנ"ל).

שם. גם חכם אחר אמר. נ"ב ה"ה אפלטון ברביעי מתורותיו המדיניות (כ"ה במקור הנ"ל).

פ"א. עמ' ל' ד"ה הערה. נ"ב כל ההערה לקח מלה מלה מלשון רנה"י הידוע בספרו המדות פ"ד סעי' ג'.

שם. עמ' ל"ב ד"ה ועליו. חכם אחד. נ"ב הראנ"ח בספר הנותן אמרי שפר ר"פ וישב ובקיצור באבן עזרא שם, ועי' מהר"ם אלשיך בספר רב פנינים עה"פ שם שהביא זה בשם יש מי שפירש ודחה זה [ובספרו רוממות קל תהלים קמ"ד י"ב הביא פירוש זה בשם ראב"ע ולא דחאו].

שם. עמ' ל"ג ד"ה הערה. נ"ב מכאן עד עמ' ל"ז ד"ה ועתה נשוב הביאו בשמו הגר"ש גאנצפריד (בעל קיצור שו"ע) בספר אפריון פ' שמיני, והועתק לספרו פני שלמה (מכון ירושלם) פסחים ס"ה א'.

שם. עמ' ל"ד ד"ה החכם. בספרו היקר רוח חן. נ"ב פ"ג.

שם. עמ' מ' ד"ה הערה. הסופרים כתבו על חכם אחד. נ"ב זה לקח מספר מאור עינים לר"ע מן האדומים ימי עולם פרק נ"ד בסם הסופר ואליריאו מאססימו רומי קדמון סוף פ"ד על אפלטון (ובמקום חרטומי דורו כתב כאן כל חכמי דורו).

שם. עמ' מ"ח ד"ה על. נ"ב דיבור זה לקח הענין מדברי רנה"י הידוע בספרו המדות פ"ה סעי' א' בשינויים, [ובקיצור גם בספרו גן נעול חדר י' חלון ד'].

שם. בא"ד. רבים מבני עמינו. נ"ב ה"ה החסידים (עי' נפש החיים פרקים פ"ח).

פ"ב. עמ' נ"ה ד"ה הנה. נ"ב דיבור זה לקוח מספר מלאכת מחשבת (ונציא ת"ע) לר' משה חפץ ריש פרשת חיי שרה (חוף מתיבות פעם ביסורים וכו' עד בלי מספר).

שם. עמ' נ"ז ד"ה והילד הנחמד. נ"ב והגר"ב עפשטיין בעל התורה תמימה בספרו גשמי ברכה אסתר ד' ד' ובספרו תו"ת שמות ט"ו סק"ב ובמבואו לס' מקור ברוך פ"ד סעי' ב' סק"ב

שם. עמ' פ"ו ד"ה ואמר חכם אחד. נ"ב שבט יהודה פרק ע"א שכן אמר המלך בשם ניקולאי בציוויו לאומן בנו (עד וד' יזכה וכו').

שם. ד"ה ומדי. הבאתי לפני. נ"ב בספרו מוסר השכל הלכות דעות פ"ג ה"ג בלשון חכמים (מכאן עד סוף הפרק), וכתב כן בשם החכם ר"י אדרבי ז"ל והוא בספרו דברי שלום (ונציא שמ"ו) פרשת וירא דף קט"ז א'.

שם. ד"ה טרם כל. ר' שאול לוי מורטירה. נ"ב בספר גבעת שאול מאמר ו'.

שם. עמ' פ"ח ד"ה והנה. דרשו חז"ל. נ"ב עי' זהר ח"א קפ"ח א'.

פ"ד. עמ' צ"ב ד"ה ומלת. וכמו שכתב קדמון אחד. נ"ב בספר מאור עינים לר"ע מן האדומים אמרי בינה פ"י (נ"ד ע"ב) והובא בספר נועם המדות לר' נתן בן עמרם אות ע' סקס"ה.

שם. כי איש אחד מאנשי הודו. נ"ב סאב"ה (כ"ה במקורות הנ"ל).

שם. עמ' צ"ז סוד"ה ועתה. נ"ב וקדמו מהר"ם גלאנטי והובא בשמו בס' עץ חיים אבולעפיה פ' בא (דף ס"ה ע"ד), וכ"כ הגאון מלבי"ם ז"ל בס' התורה והמצוה שמות י"ב אות צ"ד בשם המפרשים, ועי' בקובץ בית אהרן וישראל קובץ קמ"ב (שנה כ"ד גליון ד') עמ' י' גליונות ר' אברהם יצחקי על הרמב"ם שם (בכ"י אחר) בשם מהר"ם חאגיז, ועי' בכרם הצבי לרצ"ה פרבר חקרי הלכות לפרשת בא תירוצי אחר בשמו.

שם. עמ' צ"ט ד"ה וידוע. וזה שאמר. נ"ב וכ"כ מהר"א הכהן בספר תהלות ד' (שאלוניקי תקצ"ט) תהלים נ"א, ועי' כע"ז בספר אוהב ישראל להרה"ק מאפטא ליקוטים לימים נוראים עה"פ אם יאדימו וכו'.

שם. ד"ה ספר. דון יצחק אברבנאל. נ"ב בפירוש ישעיה מ"ה ט"ו.

שם. עמ' ק' בא"ד. שנתנכרתי. נ"ב שנתנצחתי (כ"ה במקור הנ"ל).

שם. ד"ה ובוזה. מחכם הרזים ריב"ז. נ"ב ה"ה ר' יעקב ב"ר זאב המגיד מדובנא בפירוש אמת ליעקב וכ"כ המדפיס ס' הנ"ל במהדורת וילנא תרל"א ומשם להגש"פ ט"ו ביאורים וילנא תרמ"ז ומהדורת תרנ"ג.

שם. עמ' ק"א סוד"ה ובאנו. נ"ב וכ"כ הגאון חיד"א ז"ל בספר שמחת הרגל בהלל עה"פ ידיהם ולא ימישון בשם ר' יצחק מקרקא, וכ"כ בחנוכת התורה ליקוטים תהלים שם בשם הגאון ר' העשיל ז"ל, ובהגש"פ ברכת השיר לרא"ל צינץ בשם רצ"ה מזלאקווא, ובביאור זכר יהוסף בהגש"פ להג"ר יוסף זכריה שטרן ז"ל וספר קבוץ חכמים לר' עבדאללה סומך הגש"פ שם.

חינוך מצוה רע"ב סק"ט שהעיר ע"ד רבינו מרש"י בדברי הימים, ועי' בשו"ת זרע אברהם (לחתן האו"ש) סי' כ"ב קרוב לסופו שכתב דאף הראב"ד ס"ל כן אלא דהקשה עפ"ד הנוב"י מהדו"ק אה"ע סי' ס"ד דהא דמהני שליח לקידושין אע"פ דהתופס לבע"ח במקום שחב לאחרים לא קנה היינו משום דמיגו דזכי ליה זכי נמי לחבריה וא"כ יהוידע ל"ה יכול להיות שליח לקידושין עבור יואש כיון שיש לו כבר אשה וא"י לקדשה לעצמו ומזה הוכיח הראב"ד שכ"ג מותר בב' נשים [וקדמו בס' אלפי יהודה רונצוויג ח"ב פרשת עקב נ' ע"ב וברית הלוי גראייבסקי ח"א דברי אשר סי' ה'], ועי' שו"ת אפרקסתא דעניא ח"א סי' ע"ד שדחה דברי זרע אברהם ובקובץ אור ישראל גליון י' עמ' י"ט.

שם. עמ' ס"ז ד"ה ואיש אחד. כאשר ישאלו מהם. נ"ב מכאן עד סוף הדיבור נכפל לקמן עמ' ע"ז בשינויים קלים.

שם. סוד"ה זה הפרי. נ"ב עי' לקמן עמ' פד-פה.

שם. עמ' ס"ט סוד"ה ובמסכת. נ"ב וכן הקשה בשו"ת תורת חסד או"ח סי' כ"ז סק"ב ועי' שכתב בסו"ד שע"כ גרס הרמב"ם רב אסי ולא רב אשי וביאר שם מה שמושב לפ"ז יעו"ש, ועי' שקל הקודש להגר"ח קנייבסקי שליט"א פ"ה מקידוש החודש ה"ג בבה"ל סוד"ה עד.

שם. ד"ה ונראה לי. נ"ב וכן תירץ רב"ז בוסקוביץ (בן בעל מחצה"ש) בס' סדר משנה שביתת יו"ט (מכון בית אהרן וישראל) על הרמב"ם שם אות ג', ועי' בית אפרים או"ח סי' נ"א מה שהאריך בזה.

שם. עמ' ע' ד"ה וכבר אמר חכם. וכו' והמשיל וכו'. נ"ב הפילוסוף בסדר המידות שהובא בס' נפוצות יהודה (ונציא שמ"ט) דרוש י"ז.

פ"ג. עמ' ע"ה ד"ה טרם. מו"ה יעב"ץ. נ"ב בספר מגדל עז חלק ברכות שמים ברכת גבעון תעלה ב', (ומש"כ בהערה עד היכן ד' היעב"ץ אינו מדויק כי היעב"ץ שם בסוגריים סיים וכבר צווחו עלה הרה"ח בשל"ה ובניו החסידים ז"ל והב"ח וזהו מה שהביא רבינו, והוסיף שם שדברי הש"ך בזה אין נראין כלל כבודו במקומו מונח וזה כתב כאן להלן עמ' פ"א, וכן סוף עמ' ע"ז הוא המשך דבריו שם).

שם. עמ' ע"ז ד"ה וטרם. דברי בעל שפתי ישנים. נ"ב בהקדמה לספרו (ואף הביא שם דברי הווי העמודים שהובאו בסמוך).

שם. עמ' ע"ז ד"ה על. עד טרם ידע קרא מקרא. נ"ב לשון הגריעב"ץ בספר בירת מגדל עז חלק ברכות שמים בבית מדות עליית דרך ארץ.

שם. עמ' פ' ד"ה אבל. וכו' מכשילים האמת ברחובותינו. נ"ב המשכילים.

מזוזה, וע"ע בכ"ז בתורה שלמה לרמ"מ כשר שם אות קי"ט
קכ"ב ובהערות ובמש"כ בחלק כ"ד עמ' פ"ד.

שם. עמ' קי"ד ד"ה הערה. ירוד ירדנו עד סוף הדיבור. נ"ב הלשון
לקוח מספר נפוצות יהודה דרוש ז'.

שם. ד"ה וכה. בוראינו וכו' עד סוף הדיבור. לקח זה מספר נחלת
אבות להאברבנאל עמ"ס אבות בהקדמתו.

שם. עמ' קט"ו ד"ה ומאד. נ"ב כה"ק בספר בן יוחאי שער ו'
מענה קכ"ט בסופו (עמוד קי"ט).

שם. עמ' קט"ז ד"ה ועתה. בעמחה"ס נר תמיד. נ"ב יש לתמוה
שבספר נר תמיד בכריתות שם הביא כ"ז מדנפשיה.

שם. עמ' קי"ז ד"ה והצדיק. לשיטה אחת מרבותינו הגדולים. נ"ב
ה"ה בתו"י יבמות מ"ז ב' ד"ה ויקח, (וע"ע מצפ"א ומהר"ץ חיות
יומא ד' א').

שם. עמ' קי"ט סוד"ה ובוזה. נ"ב וכ"כ בצל"ח ברכות שם.

שם. עמ' קכ"ד ד"ה אולם. נ"ב והובא בשמו בחי' רעק"א בשו"ע
שם, ועי' מש"כ בשו"ע המקוצר להגר"י רצאבי יו"ד סי' קפ"ט
עיני יצחק סקכ"ז, ובגשמי ברכה לבעל התו"ת בקהלת שם כתב
דברי רבינו כמדנפשיה.

שם. עמ' קכ"ז ד"ה אמנם. נ"ב עי' ערוך ערך חד ב וכן במש"כ
המפרש הנ"ל בשופטים י"ח י'.

שם. עמ' קכ"ז ד"ה הנה. בספר מס. נ"ב ה"ה ספר מטפחת סופרים
להגריעב"ץ פ"ט אות צ' וכ"כ ר"ו"ה בס' הבנת הנקרא פרשת
קדושים (מהערות הרב הנאמ"ן סוף ספרו דרכי העיון), ועי' קובץ
אור ישראל (מאנסי) קובץ מ"ג עמ' רז-רח מש"כ ר' ישעיה פיק
בגלילין המטפחת בזה ורבינו דקדק ליישב זה.

פ"ה. עמ' קל"ב ד"ה והרבה. נ"ב וכ"כ בקונטרס ר' חיים יונה
תאומים דמקור הרמב"ם בספרי והקשה מהדרשא דהרמב"ם.

שם. עמ' קל"ה ד"ה כח. חכם אחד עמד בתוך קהל ועדה. נ"ב
ה"ה הראנ"ח (כ"ה במקורות דלהלן).

שם. ד"ה וחכם אחד. נ"ב ה"ה המהר"ט בספר צפנת פענח פרשת
ואתחנן דרוש א' ד"ה כי יודע (עי' עין אליהו חגיגה), והובא
המח' בפרשת דרכים דרוש כ"ב ובספר שמע שמואל להגר"ש
עמר זצ"ל (מכון אהבת שלום) דרוש ט"ז ובס' באור החיים לר'
חיים כפוזי (מכון הנ"ל) עמ' רפ"א, וכפי' הראנ"ח כן פירש
האברבנאל א' מד' פירושים ומנחה בלולה פי' ב'.

שם. ד"ה והנה. שחכם אחד. נ"ב ה"ה ר' יוסף אלמשנינו זצ"ל
ומבואר בתשובותיו עדות יהוסף ח"ב סי' ל"ב.

שם. עמ' ק"ג ד"ה ענה. דין זה שאימת שבת על ע"ה מרומז וכו'.
וכ"כ בעל המחנה לוי בספר לחמי תודה (אופנבך תקע"ו) נ"ז
ע"א.

שם. עמ' ק"ד ד"ה אבל. נ"ב דיבור זה הביאו ר' יצחק מלצן
בשמו בסו"ס פעולת צדיק לחיים תולדות ר' חיים אריה לייב
מסטאויצק.

שם. עמ' ק"ה ד"ה פעם. הרב רבי אליהו בן חיים. נ"ב הראנ"ח
בדרשות פרשת חיי שרה [ועי' מו"מ בדבריו במהרי"ט אלגאזי
בהלכות בכורות להרמב"ן פ"ג אות ל"ח ובספר יד מלאכי אות
של"ז], וכבר הראו האחרונים דמקורו טהור בדברי הספורנו פרשת
תולדות כ"ז ל"ג.

שם. עמ' ק"ו ד"ה ויען. נ"ב וכ"כ התורה תמימה וירא י"ח סקנ"ד
כמדנפשיה, [וראה מבוא מ"ל פישמן ברמב"ם צילום דפוס רומי
שע"י מוסד הרב קוק].

שם. עמ' ק"ח ד"ה ולמען. משליט אחד וחכם מובהק בדורנו. נ"ב
ה"ה הקרבן נתנאל (על הרא"ש) נדפס בקארלסרוא מקום רבנותו
בשנת תקט"ו, ובעיר הזאת נדפס כמה שנים לאחר"כ (תקכ"ג)
ספר עץ יוסף לר' יוסף דארמשטאט ושם דף ט"ז ע"א השיג
בתקיפות על הק"נ אב"ד דשם וכ' אבל אני אומר דברים שבכתב
על החומש אי אתה רשאי לאומרה בע"פ ולא משנת חסידים
להגיה ולשבש וכו' עי"ש שביאר לשון יעידון מלשון משיסה,
ובסוף הספר הדפיס מענות מהק"נ ליישב השגות המחבר ושם
בהשגה ה' כתב ליישב דבריו יעו"ש, וראה זה חדש בפי' התורה
לר' חיים פלטיאל שתמה על התרגום כאן.

שם. ד"ה והנה. נ"ב ועד"ז דחו דבריו הגאון החיד"א ז"ל בס' פני
דוד והגר"י פיק בס' מיני תרגימא והפנים יפות והנתינה לגר',
וע"ע דברי מנחם או"ח סי' רפ"ה בהגהות ב"י סעי' ב'.

שם. עמ' קי"א סוד"ה וגם. נ"ב וכ"כ בס' זרע אהרן לר' אהרן
ייטלש (פראג תקנ"ז) עה"פ ביתרו שם.

שם. סוד"ה הנה. נ"ב ויסוד זה כתבו ג"כ בספר הכתב והקבלה
דברים כ"ד ט"ז בלשון זה ונראה שלקחו מכאן.

שם. עמ' קי"ג ד"ה והנה. נ"ב וכן הקשה הרא"ם שם.

שם. סוד"ה נמצא. נ"ב וז"ל החזקוני עה"ת שם: פרש"י הקיש
דלת למזוזה מה מזוזה מעומד כו' ותרגום ירושלמי מוכיח לות
דשא די לות מזוזתא ואו במקום אשר כלומר והגישו אל הדלת
שהוא קבוע אצל המזוזה והיינו מעומד וכן או נודע כי שור נגח
הוא או יחזק במעוזי עכ"ל ודפח"ת, וכ"ה בנוסח ת"א בדפוס
באזילי ובדפוס סביונטה, וע"ע תוספות השלם עה"ת שם אות ה'
ז' ח' ט' ומושב זקנים שם וצדה לדרך שם [בביאור ד' רש"י],
אמנם יעו"י רמב"ם פ"ג מעבדים ה"ט דמהני אע"פ שאין שם

ירושלם) ליקוטי נסכא דר' אבא סי' ה' בהערות באר בשדה שם מש"כ בטוטו"ד באריכות בענין זה.

שם. עמ' קנ"ב ד"ה פעם. ר' יעב"ץ. נ"ב בספר ברכת שמים כדלקמן (עמ' קנ"ה).

שם. עמ' קנ"ג ד"ה אמנם. לא שמענו וכו'. נ"ב עי' ספר אלה המצוות למהר"ם חאגיז סי' קע"ד מש"כ בזה.

שם. עמ' קנ"ה ד"ה הנה. שרבינו מיירי וכו'. נ"ב וע"ע רמב"ם פ"ז מתרומות ה"ט וברדב"ז שם שמפורש כדברי רבינו, וכן בהקדמת התפא"י למסכת נגעים מראה כהן אות ל"ט כתב ששאל להרעק"א למה אין נוהגין בזה"ז והשיב שגם הוא תמה ע"ז ושאל לו תירוץ המתקבל על הדעת ועיי"ש שאף הוא כתב משום כהן מיוחד [וע"ע מש"כ התפא"י בהקדמתו לקדשים חומר בקודש פ"ד אות כ"ו טעם אחר וע"ע תפארת יעקב נגעים שם], וע"ע תו"ת פרשת מצורע י"ד ב' סק"ג כמדנפשיה, וע"ע פיה"מ להרמב"ם ספי"ד מנגעים, ובמדרש לקח טוב לר' טוביה (שקרוי פסיקתא זוטרתי) פרשת שמות עה"פ הבא נא ידך בחיקך כתב שאינו נוהג אלא בפני הבית ולפ"ז לק"מ, אלא דאינו כהרמב"ם הנ"ל שמקורו מתו"כ ר"פ מצורע ותוספתא נגעים פ"ח [וע"ע מדרש לק"ט הנ"ל ר"פ תזריע], שו"מ בירור נפלא בכל ענין זה בספר תורה שלמה לרמ"מ כשר פרשת שמות מלואים סוה"ס סי' י"ח.

שם. הערות מהמהדיר הערה נ"ה. נ"ב וע"ע מש"כ בספרו שאילת יעב"ץ ח"א סי' קל"ז וסי' קל"ח.

שם. הערות מהמהדיר הערה נ"ו. נ"ב וע"ע תנחומא פרשת ואתחנן אות ו' ורבינו בחיי פרשת שלח י"ד ל'.

שם. עמ' קס"ז ד"ה והענין. מקובל הוא באומתנו. נ"ב מהרח"ז בשערי קדושה ח"א פ"א ומעבר יבוק שפתי רננות פ"ב ושל"ה מסכת יומא פרק ד"ח תוכחת מוסר לה ובתורה שבכתב אור חדש אות ה' וע"ע הקדמת שמירת הלשון ועוד.

שם. עמ' קס"א ד"ה והנה. לא תמצא שום רמז מזה. נ"ב וכן הקשה באמרי בינה (גרמיון) ונשאר בקושיא.

שם. עמ' קס"ב ד"ה ועתה. נ"ב וכן הגיה הגר"י פיק על הגליון ומהר"ט אלגזי הלכות בכורות פ"א אות ג' וחי' ושו"ת ר"ב רנשבורג (מכון ירושלים) חולין שם.

שם. עמ' קס"ז ד"ה אבל. שבטעות נשמט וכו'. נ"ב והובא בפ"ת שם סק"ד וביפה ללב (בן הגר"ח פלאג'י) ח"ג בשו"ע שם סק"א, ועי' בלבוש שם שגרס כן וכן בטור, וע"ע בשלמי נדרים בנדרים שם שהביא קושיית זקינו רבינו הנ"ל.

שם. עמ' ק"ע ד"ה ענה. ואם בעסקי וכו' עד ברומו של עולם. נ"ב לשון הב"י או"ח סי' תר"צ (ושו"ת אבקת רוחל סי' נ"ה) בשם הר"ן בתשובה להריב"ש ונדפס בשו"ת הריב"ש סי' ש"צ ובשו"ת הר"ן סי' נ"ג.

שם. עמ' קל"ז בא"ד. בעל שערי אפרים. נ"ב בשו"ת שער אפרים סי' ס"ד וס"ה (ועי' פחד יצחק למפרונטי ערך דורש שדרש ברבים). ובכל שמות התורה וגם על ב' ויכוחים אלו עי' בארוכה סי' קדש לד' לרמ"א רי"ך סי' י"ה.

שם. עמ' קל"ז ד"ה איש. נחמד ונעים. נ"ב לר' דוד גאנו מח"ס צמח דוד.

שם. עמ' קל"ט ד"ה ואני. נ"ב וכ"כ הגר"י פיק בהגהותיו לפיה"מ פרק חלק אות ח' [והרעק"א באו"ח סי' קנ"ז הביא זה בשם ספרו שאילת שלום], והביא דבריו בס' הקובץ וכבר קדמם הפרי חדש בספר מים חיים שבסו"ס הרמב"ם.

פ"ו. עמ' ק"מ ד"ה הנה. אגרת הרמב"ם. נ"ב בקובץ תשובות הרמב"ם סי' ק"מ ונדפסה כבר בברלין בתקכ"ד בקונטרס הקרוי כתבי קודש להרמב"ם.

שם. עמ' קמ"ג הערות המהדיר הערה נ"א. נ"ב וע"ע אגרא דכלה (לבעל בני יששכר דינוב) פרשת וישב עה"פ ושמה תמר ובספרו רגל ישרה מערכת מ'.

שם. עמ' קמ"ז ד"ה ענה. והדברים ערוכים. נ"ב עי' מהר"ם שיק יו"ד סי' קל"ב דאין מזה ראייה וכתב דנראה כדברי הש"ך ע"ש.

שם. עמ' קמ"ז ד"ה ומעולם. מבטן מי וכו'. נ"ב ובכסף משנה שם כתב דהרמב"ם כתב כן מדנפשיה.

שם. ד"ה ור"ז. הראה לו מדרש מפורש וכו'. נ"ב הנה ראנ"ה ינר ראב"ד קראקא הביא זה בדבריו למהר"ץ חיות והמהר"ץ חיות (בשו"ת מהר"ץ חיות במנחת קנאות בקו"א ונדפס גם בס' כל כתבי מהר"ץ חיות) כתב לו דשקר העיד המחבר תולדות אדם בשם הגאון מהר"ז כי לא נמצא מדרש זה בשום מקום יעו"ש, והרב הנז' אף הביא כל המו"מ בספרו צלותא דאברהם בחלק שו"ת סי' כ"ב.

שם. עמ' קמ"ח ד"ה וכי תאמר. שטעות נפל בדפוס. נ"ב וכן הגיה במהדורת פרנקל ע"פ כת"י, וכ"כ בשו"ת מהר"ם אלשקר סי' קי"ז ד"ה אמר הכותב כמה, ובברכת אברהם לר"א ארלנגר סנהדרין נ"ז א' כתב שכן ראה שתיקן הגר"י ברמב"ם שלו.

שם. סוד"ה והצדיק. נ"ב וכן הגיה בשו"ת שב יעקב אה"ע סי' ל"ה.

שם. עמ' קנ"ד ד"ה אמר. הגה היוצא. נ"ב מכאן עד סוף הדיבור לקוח מספר פני אריה ר"ס צ"ב.

שם. עמ' קנ"א ד"ה הנה. שהגירסא הנכונה היתה. נ"ב וכ"כ בהערות על סי' דברי דוד עה"ת להט"ז (דיהרנפורט תמ"ט) סו"פ לך מהמגיה ר' אהרן הלוי [בן ר' יהודה אב"ד דק"ק קאוולין] בשם חמיו ר' יוסף ז"ל, וראה ספר באר אברהם (מהדורת מכון

שם. עמ' קצ"ה ד"ה הוא. ספר של ר' משה חפץ. נ"ב ה"ה ס' מלאכת מחשבת פרשת ויגש עה"פ ועתה אל תעצבו.

שם. ד"ה ומה. חכם אחד שאמר. נ"ב הרמח"ל בספר לישרים תהלה ח"א דבור ד'.

פ"ת. עמ' ר"א ד"ה ולמען. שהזהירו רבותינו עד סוף הסוגריים. נ"ב וכלשון הזה כתב בספרו מוסר השכל פ"ג מהלכות תשובה ה"ח בלשון הזהב.

שם. עמ' ר"ב ד"ה הנה הגאון. יעב"ץ. נ"ב במטפחת סופרים פרק ד' (וכן שאר דברים שנוכרו להלן בשמו הם שם, וכן כל הקושיות בפרק זה על הוזה"ק נלקחו משם אף אם לא נכתב כאן להדיא שהוא מהיעב"ץ).

שם. ד"ה והנה רבים. נ"ב מכאן עד סוף הדיבור הבא לקוח מספר הברית ח"א מאמר ט"ז רפ"ג עם תוספות הסברה חוץ מדבר א' שנלקח ממקור"א בס' הנ"ל כאשר מצויין שם להלן, ועי' ערוה"ש אה"ע סי' כ"ג ס"א שהושפע מזה.

שם. ד"ה ע"ד משל. בגרעין פרי וכו' בכל חלקיו. נ"ב לשון ספר הברית ח"א מאמר י"ג פ"ג.

שם. עמ' ר"ג ד"ה הפליאה. נ"ב יעוי' נדה י"ג ב' כל המביא עצמו לידי הרהור אין מכניסין אותו במחיצתו של הקב"ה וראיה מער ועונן יעוי"ש והרי ער ואונן נענשו על הוצאת שז"ל כידוע וכן כל הגמ' שם מיירי מענין זה.

שם. עמ' ר"ז ד"ה אולם. ר' חיים מודעי. נ"ב הובא לשונו בספר מרכבת המשנה לר' שלמה מחצלמא פ"ב מבית הבחירה ה"י.

שם. עמ' ר"ז ד"ה והוא פלא. נ"ב ויעויין מה שתירץ בזה הרמ"ע מפאנו בספר שברי לוחות בתחילתו ובספרו יונת אלם אות ע"ג יעוי"ש מש"כ בזה, וע"ע בפירוש הרמ"ק שם ובפ"י ניצוצי אורות להגאון חיד"א ז"ל מש"כ בשם מהר"ש ויטל בשם מהר"י ובשו"ת קרית חנה דוד יו"ד סי' י"ד ובן יוחאי ש"י מענה כ"ז וסו"ס מי השילות לרמ"י ברנצקי, שו"מ שהאריך בזה הגאון ר"ר מרגליות בספרו שערי זוהר נדרים י"ג ב' ותורה נחת מבקיותו הנפלאה.

שם. ד"ה באמת. נ"ב עי' ספר בן יוחאי ש"י מענה ל"ב וניצוצי אורות שם.

שם. עמ' ר"ח ד"ה מי. נ"ב עי' ספר לחמי תודה להג"ר ישעיה באסאן סי' ט"ז וניצוצי אורות להגאון חיד"א ז"ל שם [וע"ע מש"כ בספרו יוסף אומץ סי' מ"ג] ומאמר שברי לוחות להרמ"ע מפאנו ובספרו כנפי יונה ח"ג סי' קל"ח וספר מקדש מלך על הוזה"ק שם וכלי חמדה פרשת צו אות ו' ונימוקי הגרי"ב מנחות צ"ה ב' ודברי יציב ח"י סי' קי"ז ושערי זוהר לר"ר מרגליות מנחות נ"ה א' וספר גבורות שמונים אות נ"א וקובץ ישורון חלק כ"ג עמ' ק"ע בדברי מהרא"ל ליפקין, וע"ע מש"כ הגרי"ש

פ"י. עמ' קע"ב ד"ה אולם. לכן אמרו. נ"ב המאירי בחיבור התשובה משיב נפש מאמר ג' פ"ג ורבינו בחיי עה"ת ר"פ פנחס ושור"ת הרמ"ע מפאנו סי' ל"ו.

שם. עמ' קע"ג ד"ה והוא. בוכה הוא ומצטער. נ"ב עד כאן הלשון מספר גבעת שאול לר' שאול לוי מורטירה ר"פ תוריע.

שם. עמ' קע"ד ד"ה היוצא. כאשר יאמר משל הקדמוני. נ"ב וכן כינהו ר"ע מן האדומים בס' מאור עינים אמרי בינה פרק ט"ו.

שם. עמ' ק"פ ד"ה ואל. כבר שאל. נ"ב בספר שבט יהודה בשמד הל"ב ב' (וכן הדיבור הבא עד הפסוק ואל יחר אפך).

שם. בא"ד. לחכם אחד אשר לא מבני ישראל. נ"ב ה"ה ניקולאי די ואלניסיא (כ"ה במקור הנ"ל).

שם. עמ' קפ"ג ד"ה אבל. מחכם וחסיד גדול בדורות שלפנינו. נ"ב ה"ה מהר"ש אבוהב בשו"ת דבר שמואל סי' שע"ב.

שם. הערות מהמהדיר הערה ס"ג. נ"ב וע"ע בגדי ישע חו"מ סי' ו'.

שם. עמ' קפ"ד הערות מהמהדיר הערה ס"ה. שכן פירש רבינו הגר"א ז"ל. נ"ב והוא בקול אליהו ביומא שם.

שם. עמ' קפ"ה ד"ה ובהשקפה. יש להפליא על מאמרם. נ"ב כן הקשה התוס' בכתובות כ"ג א' ד"ה משום, וכתבו דרב אסי רגיל להביאו ע"ש.

שם. סוד"ה הנ"ל. נ"ב ע"ש באבות בפ"י רש"י והרמב"ם ורבינו יונה ור"ע מברטנורא.

שם. עמ' קפ"ו ד"ה וכבר. רבינו בעל דרכי משה. נ"ב והובא במג"א אור"ח סי' של"ד.

שם. בא"ד. רבינו הגדול הרמב"ם ז"ל. נ"ב וכ"כ הריטב"א גיטין ס' א' ור"ן מגילה י"ד א' מדפי הרי"ף והקדמת הפרישה [וכ"כ בהקדמת הרמב"ם לפיה"מ בהגה"ה].

שם. עמ' קפ"ח ד"ה והפליגו. שהיא כמשא וכו'. נ"ב עד סוף הדיבור הלשון מלוקט מדברי הנפוצות יהודה לר' יהודה מוסקאטו בהקדמה (ולא דיבר שם על מליצה).

שם. עמ' קפ"ט ד"ה פעם. ראוי לאדם וכו' נ"ב עד סוף הדיבור לקוח מלה במלה מדברי האברבנאל בספר נחלת אבות (קושטא רס"ה) פ"ב בדברי המשנה דהוי זהיר בק"ש ותפלה בכונה רביעית.

שם. עמ' ק"צ ד"ה מעשה. אין חכמה וכו'. נ"ב וכ"כ הב"י סי' רע"י בשם הרשב"ץ.

נתנוזן בעל השואל ומשיב בהסכמתו לספר בית ישראל לרצ"ה מזידיטשוב שדיבר בכמה דברים שנידושו בכאן.

שם. עמ' ר"ט ד"ה הנה. מה שאמר וכו'. נ"ב ועי' רדב"ז פ"ד מאיסורי מזבח ה"י ומגיה שם ומצרף לחכמה להיש"ר מקנדיאה פרק כ"ה ומטפחת סופרים, ועי' שער זוהר לר"ר מרגליות ברכות ט"ז א' וספר מי השלח ברכות נ' ב' שכונו לדבר א' ליישב ע"פ דעת הירושלמי דעבד פטור מק"ש ע"ש.

שם. עמ' ר"י ד"ה וגם. נ"ב עי' רבינו בחיי פרשת נשא ד' מ"ט.

שם. ד"ה ומשנה. נ"ב כה"ק הגריעב"ץ ועמ"ש בחשק שלמה מנחות י"ט א' ושול"ת אגרות משה יו"ד ח"ב סי' ט"ז ד"ה ובדברי מש"כ ליישב בזה.

שם. ד"ה וגדול אחד אמר. נ"ב ה"ה ר' רפאל מהמבורג מח"ס ושב הכהן בספרו שאלת הכהנים תורה לזבחים ל"א ב' [וכ"כ הגר"י ענגיל ריש ספרו גבורות שמונים].

שם. עמ' ר"י ד"ה איננו. נ"ב ובניצוצי אורות שם בשם הרש"ב כמו שלא רצה רבינו לדחוק וכ"כ בהגהות רצ"א מדינוב ועי' קרני אור לבעל יסושה שהקשה ככל דברי רבינו.

שם. ד"ה והנה. נ"ב הובא בסו"ס קרנים לר"ש מאוסטרופולי (שהביא רבינו לקמן והוא) בליקוטי שושנים אות י"ד משכ"ב [וצוין בניצוצי זוהר שם].

שם. עמ' ר"י ד"ה וכתב. החכם יעב"ץ ז"ל. נ"ב במטפחת סופרים רפ"ג.

שם. עמ' רט"ו ד"ה עיין. [וחלילה לומר]. נ"ב תיבות אלו אינם מדברי היעב"ץ כמובן לכל בר דעת ועי' במבחר כתבים לר' מתתיהו שטראשון עמ' ק"א שהעיר ע"ז.

שם. ד"ה ואף. כמו שחכם אחד נקוב בשם ר' דוד פארווינצאלו וכו' דור הפלגה וכו'. נ"ב כ"ז לקח מספר מאור עינים לר"ע מן האדומים אמרי בינה פרק נ"ז, והספר עצמו כמדו' שלא נדפס מעולם ונשאר בכ"י ואינו באוצר החכמה ואף ר"ש בובר במבוא למדרש שוחר טוב אות י"ג הביא ד"ז ממאור עינים וכן באוצה"ס בן יעקב (מערכת ד' מס' 186) הביאו משם.

שם. ד"ה ואף. נ"ב ועי' ספר מעייני אגם לרא"מ גלאנצר עמ' קע"ג שכ"ה במילונים הישנים, וספר ארים נסי להרב הנאמ"ן עמ"ס יבמות במבוא עמ' 41 ממצא עתיק שנדפס בס' גלעד ליהדות אירופה להרב משה פראגר ז"ל עמ' 632 העתק מצבה מזמן רש"י, ועי' מש"כ שיי"ר בס' נחלת יהודה מענה א', וראה בספר מעבר יבק לר' אהרן ברכיה ממודינא בהקדמה.

שם. עמ' רט"ז ד"ה הנה. נ"ב כן תירץ במרכת המשנה לר' שלמה מחעלמא פ"ב מבית הבחירה ה"י, וניכר שהמחבר כאן לקח דבריו משם שהרי רש"י לא כתב כלשון הזה על אוריה והלשון נלקח

ממרכה"מ שכתב כן בטעות כמו שהעיר במבחר כתבים שם יעו"ש [ונראה ברור לפ"ז שמש"כ לעיל עמ' ר"ו בשם ר' חיים מודעי שהובא במרכה"מ הנ"ל כמו שצייתי שם עה"ג לקחו המחבר שלנו ג"כ משם, והעיר ע"ז הרמ"ש שם], ועי' שער זוהר לר"ר מרגליות ברכות ו' ב', ונפש חיים להגר"ח פלאגי מערכת א' אות צ"ה.

שם. עמ' ר"י ד"ה ועל. כל אחד אומר. נ"ב עד סוף הדיבור לשון הנודע ביהודה מהדו"ק סי' צ"ג בשינויים.

פ"ט. עמ' ר"כ ד"ה הגד. נ"ב דיבור זה לקוח מלה במלה מלשון המטפחת סופרים להגריעב"ץ ריש ח"ב פ"ח פ"ה.

שם. עמ' רכ"א ד"ה ועתה. שהדברים אשר וכו'. נ"ב עד סוף הדיבור הלשון מפירוש אוצר נחמד על הכוזרי מאמר א' אות ה'.

שם. עמ' רכ"ב ד"ה וכאשר. נ"ב כל התיאור הזה עד סוף הדיבור הבא נלקח מפירוש אוצר נחמד על הכוזרי מאמר ג' אות מ"ט.

שם. עמ' רכ"ג ד"ה אילו. נ"ב עד סוף ד"ה אולם לקוח מפירוש אוצר נחמד על הכוזרי מאמר א' אות ה'.

שם. עמ' רכ"ה ד"ה הסיבה השנית. כדרך מאמר המפורסם וכו' חוזר חוזר ואל תצטרך לבלזור. נ"ב למקורות הפתגם ראה באלפא ביתא תניתא דשמואל זעירא וקובץ ירושתינו.

שם. ד"ה וכבר אמר חכ"א. נ"ב בספר שבט יהודה בשמד הל"ב ב' בשם המלך דון פידרו הזקן (עד אמרו חז"ל כו') ומש"כ בהערה ע"ד אינו אלא ציון הרעיון גרידא ולא מקור דבריו.

שם. עמ' רכ"ז ד"ה ועתה. בשם מ"ל. נ"ב ה"ה המשנה למלך בספרו פרשת דרכים דרוש כ"ה, וכיוון לזה נמי בחי' ר' משה מאימראן (מכון אהבת שלום) חגיגה ט"ו א'.

שם. עמ' רכ"ט ד"ה והנה. אולם אינו מן הנמנע וכו'. נ"ב והובא בשמו במהר"ץ חיות מגילה ז' ב', וכבר קדמו המהר"ם שיף כתובות נ' א' וכ"כ בספר זכר יהוסף לר"י שטערן חגיגה ט' ב' וכ"כ החתם סופר במגילה ז' ב', ועי' פ"פ מש"כ רבינו בסו"ד שאמר בשם הגר"א הובא מכאן לספר דברי אליהו פסחים ע"ב ב' וקול אליהו שם.

שם. עמ' ר"ל ד"ה הסיבה. כי ניתן וכו' עד סוף דיבור הבא. נ"ב בספרו מוסר השכל בפ"ג מתשובה ה"ה בלשון הזהב הובא בשינויים קלים בשם רע"פ, והוא ר' עזריה פיגו בספר בינה לעיתים (ונציא ת"ח) ריש דרוש ט'.

שם. ד"ה ע"ד ויאמר. והנה הכתיב הוא זה. נ"ב הנה אף שכ"ה בדפוס אמשטרדם תיט-תכ ותנ"ך בעל מלאכת שמים וס' קובץ המנחה פרשת אמור דרוש ב' דאיכא שינוי קרי וכתוב בזה מ"מ העירו בקובץ אור ישראל מאנסי חלק י"א עמ' קכ"ה ובספר

שם. עמ' רמ"ח ד"ה הוא. נ"ב עי' אור החיים שם וליקוטים מהגר"א סוף אדרת אליהו ואלשיך שם.

פ"י. עמ' רנ"ד ד"ה ולהמתיק. אחד ממיוחדי גדולי האחרונים. נ"ב בספר לב דוד להגאון החיד"א ז"ל פרק י"ב בשם מכתב מהר"ח סארגוסי ששמע מר' אברהם סכנדרי איש מפי איש עד הרמב"ם יעו"ש [וכן הובא בגליון משניות מס' אבות פ"ב מ"ח בשם חסדי אבות] אלא שכאן האריך והרחיב הדברים מאד בפרט בסוף הדברים.

שם. עמ' רנ"ט ד"ה וכבר. בעל גידולי תרומה. נ"ב בספר בינה לעיתים (ונציא ת"ח) דרוש ס"ד.

שם. עמ' ר"ס ד"ה וכתב הריב"ז. נ"ב ה"ה המגיד מדובנא (כמש"ל על עמ' ק') ועדיין לא מצאתי היכן כתב כן.

שם. עמ' רס"ב ד"ה והנה. המובן ממנו בהשקפה ראשונה. נ"ב עי' לחם שמים להגריעב"ץ אבות פ"ז אות י"ח.

שם. עמ' רס"ג ד"ה והנה. זך אני בלי עון חף אני בלי פשע. נ"ב עי' באיוב ל"ג ט' סדר פשע ועון איפכא.

פ"א. עמ' רס"ו ד"ה כי. נ"ב עד סוף דיבור הבא הלשון מספר נפוצות יהודה לר' יהודה מוסקאטו דרוש י"ח.

שם. עמ' רס"ז ד"ה אחר. אחד קדוש. נ"ב ה"ה בנפוצות יהודה שם.

שם. עמ' רס"ז ד"ה הנה. יש אנשים מבני עמינו. נ"ב ה"ה החסידים.

שם. עמ' רס"ט ד"ה והנה. אבל ראה וכו'. נ"ב וכן המנחת חינוך מצוה ב' דייק מדברי השו"ע דנוהג איסור קציצת בהרת גם בזה"ז וכדברי החינוך מצוה תקפ"ד ועי' שו"ת מהרש"ם ח"ג סי' ר' ומש"כ בשם שו"ת גאוני א"י יו"ד סי' פ"ז.

שם. עמ' ע"ר ד"ה פעם. צל ודמות איסור יש בזה. נ"ב עצם האיסור כתוב בספרי פרשת כי תצא וברמב"ם סה"מ ל"ת מ' ותשובת הרמב"ם ר"ס מעשה רוקח ועי' חכמת אדם סוף כלל צ' מש"כ בבית אדם שם ועי' תורה תמימה עה"פ דלא יהיה כלי גבר מה שהעיר ע"ד רבינו ועי' משנת יעקב לר' יעקב שור בספרו בעי חיי ע"ד רבינו בחיי עה"פ שם מש"כ לחלוק ע"ד רבינו.

שם. עמ' ער"ב ד"ה הוא. במדרש דרש וכו'. נ"ב בילקוט הגרשוני על תנ"ך איוב ה' תמה שלא נמצא זה המאמר ובעצם הר"ת ע"י בעלפא ביתא תניא דשמואל זעירא.

שם. עמ' רע"ג ד"ה פעם. שלפי דעתו. נ"ב וכ"כ במעשה רב סי' ק"א בשם הגר"א.

אלבא ביתא תניא דשמואל זעירא דברשימות המיוחסות להגר"א אין כאן קרי וכתוב וכדעת המנחת שי שם.

שם. עמ' רל"ב ד"ה וכמו. שפירשו הקדמונים. נ"ב וכמ"ש בבראשית רבה שם פרק פ"ח בכל יום היה מתנה תנאים ומלאך בא והופכן קושר קשרים ומלאך בא ומתירן, והגר"ח סופר בספר שלום יעקב סי' כ"א [וכן בקובץ אוצרות ירושלים חלק קל"ז ומקבציאל חלק כ"ו] העיר על כמה מפרשים שכתבו כן מעצמם.

שם. עמ' רל"ד ד"ה שמות. קבלה כל הקורא תנה לנו טועה. נ"ב עי' מ"ש בספר תכלת מרדכי לר' מרדכי גימפל (ספר על פירוש הרמב"ן עה"ת) שם.

שם. ד"ה עוד. וסימן לדבר. נ"ב כ"כ במנחת שי בראשית שם (נדפס בשנת שפ"ו) ובספר דמשק אליעזר לר' אליעזר בן יהודה בראשית אות ל"ד (נדפס בשנת תפ"ג) ובספר גבול בנימין לר' בנימין וויטאל ח"ג דרוש ז' ד"ה ונבין (נדפס בשנת תפ"ז).

שם. ד"ה ומהם עד סוד"ה לדוגמא. נ"ב מכאן לקוח מס' לב האריה שמוזכר להלן שער ב' פ"ב.

שם. עמ' רל"ה ד"ה גם. לב האריה. נ"ב שער ב' סופ"ג.

שם. עמ' רל"ז ד"ה על. נ"ב כבר כתב כן השל"ה בתורה שבע"פ לשונות וסוגיות סוף אות ג' והמקור לזה נראה שהוא מדברי רבינו בחיי שמות ט"ז ל"ו.

שם. עמ' רל"ח ד"ה ועל. נ"ב וכ"כ המהר"ם שיף סו"ס מסכת חולין בדורשים נחמדים ועמ"ש הגר"ח פלאגי בספר גנזי חיים מערכת ד' אות מ"ה.

שם. עמ' רמ"א ד"ה והנה. חכם אחד. נ"ב ה"ה המהר"י בן לב ח"ג סי' ק"ו, ועי' תורת חיים למהר"ש ח"ג סי' ס"ח בדברי השואל ועי' מש"כ מהר"ח בהקדמה לספר שער ההקדמות דנראה דס"ל דהוא כפשוטו ועי' מה שהאריך ר"ר מרגליות בהקדמה לשו"ת מן השמים עמ' כ"ז.

שם. בא"ד. הר"ר משה חביב בספרו שמות בארץ חלק כפות תמרים. נ"ב בסוכה ל"ב ב'.

שם. ד"ה הנה. חכמים הגידו. נ"ב ה"ה נפוצות יהודה דרוש כ'.

שם. עמ' רמ"ב ד"ה וכתבו. גדולי האחרונים. ה"ה המהר"ם חאגיז בספרו משנת חכמים (אות פ"ח) ששמע כן מפי זקינו שאמר כן בשם אביו ז"ל.

שם. עמ' רמ"ג ד"ה הראשון. נ"ב עד סוף דיבור הבא הלשון לקוח מדברי רנה"ז הידוע בהקדמה שניה לפירושו רוח חן על ספר חכמת שלמה (מספרים חיצונים) ד"ה דע.

שם. עמ' מ"ו ד"ה א"כ. אולם קרוב מאד וכו'. נ"ב וכ"כ בשו"ת חתם סופר אר"ח סי' ר"ה.

שם. עמ' רצ"ז ד"ה הנה. נ"ב וכ"ז (עד עמ' רצ"ט ד"ה ובדברים) הוכנס לדברי אליהו סוכה שם ובקול אליהו שם.

פ"ב. עמ' רפ"ב ד"ה והנה. נ"ב עד סוף הדיבור לקוח מספר נפוצות יהודה דרוש י"ב בלשונו ממש ועצם היסוד כתוב בדרשות הר"ן דרוש ה'.

שם. עמ' רפ"ג ד"ה ועתה. נ"ב ונראה דכן כונת התורה תמימה דברים י"א י"ט סקמ"ח ובקיצור ג"כ בבראשית ב' סקמ"ח, וע"ע באופ"א במהר"ל ביאורי אגדות נדה מ"ה ובמפרשי עין יעקב שם.

שם. עמ' רפ"ח ד"ה וכל. נ"ב עד סוף הדיבור הבא לקוח מלה במלה מהקדמת הפלפולא חריפתא על הרא"ש ריש סדר נזיקין ד"ה וכבר, וע"י ספר יחי יוסף לר"ח סופר סי' א' שהאריך בענין זה.

שם. עמ' רצ"ב ד"ה הנך. דאשתמיט להו לרבותינו בעלי התוספות וכו'. נ"ב וכה"ק בברכ"י סי' תצ"ד סק"ד ויפה עינים בר"ה י"ט וציון ירושלים בירושלמי שם ומהר"ל דיסקין בגליון גמ' ר"ה שם (שנדפס לע"ע כבר בקובץ אצרות ירושלים שע"י קהלת פרושים קובץ ט"ז).

שם. עמ' רצ"ז ד"ה פעם. הנה הרמב"ם כתב וכו'. נ"ב אמנם יעוי' בתשו' ר' שרירא גאון בתשוה"ג שע"ת (עם הגהות איי הים) סי' קפ"ז ומובא בנספחים לדבר"ל בשם כת"י פארמא ותשובות גאוני מורה ומערב סי' ק"מ ור"ח ביבמות שם וכן מאירי שם ומאירי בהקדמתו לאבות וע"ע בקובץ שיטות קמאי שם וכן בספר הזכרון טוב משה בליקוט ראשונים הקרוי שיטמ"ק ביבמות שם ובהערות שם.

שם. עמ' רצ"ז ד"ה הרי. בפסיקתא פרשת אמור. נ"ב הוא הקרוי פסיקתא זוטרתא והוא מדרש לקח טוב לרבי טוביה, וכן הביא ראייה הגאון החיד"א ז"ל בספר עין זוכר מערכת ד' אות כ"ז וע"י הגהות איי הים הנ"ל שהמדרש לקח טוב נכתב אחר דברי הרמב"ם.

שם. עמ' רח"צ ד"ה וכה. גם בגליון המגיני ארץ שם במקומו. נ"ב והוא ממהר"ץ שפי"ץ מח"ס מצא רצון וע"ש בהגהות מוהר"ש נתנזון וע"י במהדורת מכון י-ם בילק"מ מכת"י בשם קרית חנה שכתב כדברי מהר"ץ שפי"ץ, ודברי הא"ר הובא בפמ"ג שם, [ובשו"ע הזוהר סי' תר"א באור יקר שם הביאו דבזוהר הנדפס עם אור יקר כרך ח' ע"ב הגירסא ויהי היום ויעבור אלישע].

שם. ד"ה ויען. אבל לו תראה וכו'. נ"ב וכ"כ ביד אפרים שם ובברכי יוסף שם ס"א ונימוקי הגר"ב בשו"ע שם ובדעת תורה למהרש"ם שם.

שם. עמ' רצ"ט ד"ה באמת. נ"ב עד סוד"ה אולם הוא לשון החות יאיר בסי' קכ"ד בהשמטות (והוכנס בפנים בסוגריים) ושם הוא באריכות טפי.

שם. עמ' ש' ד"ה כבר. פלוני מדקדק מפורסם בדורו. נ"ב ה"ה ר' זלמן הענא מח"ס סידור בית תפלה וספר בנין שלמה ושערי תפלה והגריעב"ץ בספר לוח ארש יצא נגדו בכל תוקף ור' מרדכי הנ"ל הוציא ג"כ נגדו ספר קונטרס השגות (פראג תקמ"ד) וע"י בארוכה בספר לוח ארש הנדמ"ח שנת תש"ס וקובץ ישורון ח"ח עמ' תשכ"ח וקובץ צפונות קונטרס י"א וקובץ המעין קובץ מט-א.

שם. עמ' ש"א ד"ה בהיות. מדרש שאמר וכו'. נ"ב וכ"כ בדעת זקנים פרשת פנחס כ"ז נ"ט בשם י"מ ותוספות השלם פרשת ויגש מ"ז ט"ז בשם רי"ח בשם י"א והגאון החיד"א ז"ל בספר דבש לפי מערכת א' אות ח' בשם פענח רוא בשם מדרש וספר הג"ן (מוסד הרב קוק) פרשת פנחס, וע"י תורה שלמה פרשת פנחס אות ק"ה וע"ע ספר נפלאות מתורתך לר"י רצאבי פרשת פנחס עמ' ר"כ, והביאור בזה ראה ספר חיי דוד עה"ת לרח"ד מינצר פרשת פנחס וספר הזכרון נר לאחד בשם רצ"א שטיינברג שכיוונו לדבר א'.

שם. ד"ה הערה. נ"ב כ"כ ממש בזה"ל לעיל עמ' רפ"ב ד"ה והנה ויעויין מה שצויין שם על הגליון.

שם. עמ' ש"ב ד"ה והמשילו. נ"ב דרשות הר"ן דרוש ה' [וע"י ספורנו פרשת נח ט' כ'].

שם. עמ' ש"ג ד"ה הרי. נ"ב יש להעיר דהנוסח בתוספתא דידן אינו רק בחגיגה אלא גם סוף עירובין וע"י בחסדי דוד בב' המקומות שביאר גירסא זו על נכון וכן בחתם סופר עה"ת אבות פ"ה מ"ז ביאר גירסא זו וכן הגאון מלבי"ם ז"ל בספר התורה והמצוה ויקרא אות שמ"ז ביאר דברי התוספתא דידן ועמ"ש מהרז"ו בסוף ברייתא דל"ב מדות שהגירסא דידן היא האמיתית וכ"מ בירושלמי סוף עירובין, וע"י אבני המקום לר"א קולדצקי נכד מרן הגר"ח קנייבסקי שליט"א חגיגה שם, וע"ע מה שהאריך במשנת ר' יעקב במבוא להתוספתא פ"י סק"ט ובהקמה למסכת מעילה והביא דברי התולדות אדם ודחא, וע"ע בספר ילקוט הגרשוני לר' גרשון שטרן מכתבים אות ד'.

שם. עמ' ד"ש ד"ה והצדיק. ושכח מקרא וכו'. נ"ב כן הקשה הגאון חיד"א ז"ל בספרו העלם דבר (נדפס לראשונה מכת"י בשנת תשי"ח) אות מ"ג וכן בספרו פתח עינים על עין יעקב שקרוי שמחת הרגל סוכה כ"ז ב' ד"ה אין לך וכן בשפת אמת וערוך לנר והגהות מצפה איתן וחידושי ר' עזריאל הילדסהיימר (מכון י-ם) בסוכה שם וחסדי דוד על התוספתא סוכה פ"א ה"א ורש"ש שם בשם איי הים ועין תרשיש לר"ז תרשיש ז"ל מקעלם וספר ארח מישור לר' רחמים אליהו חזן בעל החקרי לב (מכון אהבת שלום) סוכה שם ובספר קרבן אש"ה (מכון הנ"ל) ובספר נחלי מים לר"מ פאדווא מבריסק בסוכה שם בשם בנו וע"ע בספר ניצוצי אור לר"ר מרגליות מש"כ להגיה בדברי המהרש"א, וע"ע בירור מקיף בספר נביאים ראשונים לאור ההלכה לרצ"ב וולף על שופטים עמ' קיא-ק"ג.

שם. עמ' ש"ז ד"ה אולם. נ"ב וכבר העיר זה הגאון חיד"א ז"ל בברכי יוסף יו"ד סי' רע"ד סק"ו ובספרו כסא רחמים עמ"ס סופרים פרק ל"ד הי"א וכבר העיר כן בספר מנחת שי במדבר ה' ט"ו.

שם. עמ' ש"ז ד"ה הנה. נ"ב וכן הקשה הפרדס יוסף פרשת וישלח ל"ב ל"ג, ובספר טוב טעם ודעת למהר"ש קלוגר מהדו"ק סי' ק' הביא שהעירו ע"ז, ועי' בספר אלפא ביתא תניא דשמואל זעירא.

שם. עמ' ש"ז ד"ה אבל. אולם שגיאה וכו'. נ"ב ועי' בזה בשו"ת חתם סופר יו"ד סי' ס"ט וחבל יוסף חדרי דעה סי' ס"ה ס"ח ואוצר יד החיים אות ל"ד.

שם. עמ' ש"ח ד"ה הנה. השנים וכו' והדבור. נ"ב זה לקוח מספר העיקרים מאמר ג' פרק כ"א רק שהוסיף שם הדיבור והמבטא לשבח השם ולספר תהלותיו וכו' יעו"ש.

שם. עמ' ש"י ד"ה פעם. חכם גדול. נ"ב ה"ה ר' שמואל אבוהב מח"ס שו"ת דבר שמואל ונדפס בספר משמרת הקודש ובספר הזכרונות שלו (מכון אהבת שלום) עמ' רצ"א, ובספר בת מלך לר"ש אביוב (מונקאטש תרנ"ד) כתב ששמע גימטריא זו מפי ר' משה אשכנזי מפי ר"ש אבוהב.

שם. עמ' ש"א ד"ה ענה. הנח וכו' וזגים ושמרים. נ"ב מלשון היש"ר מקנדיא בספר אילים (בדפו"ר עמ' ס"ג).

פי"ג. עמ' ש"י"ג ד"ה אבל. נ"ב כ"ז הובא בשמו כבר בשנת תקס"ז בספר שערי חכמה שב שמעתא לר' אלעזר לוו תחילת שער התשיעי.

שם. עמ' ש"ד ד"ה כאשר. נ"ב מכאן עד עמ' שט"ו ד"ה ועפ"ז לקוח מלה במלה מספר מאור עינים לר"ע מן האדומים אמרי בינה פרק ט"ו.

שם. עמ' ש"ז ד"ה ולהמתיק. מחכם אחד. נ"ב ה"ה ר' ישראל מזאמושץ (מחבר הפירוש אוצר נחמד על הכוזרי) בספרו נצח ישראל (נדפס בשנת תק"א) בהקדמתו על מסכתות במין הב' מהעיון במהות המליצה (עד עמ' ש"ט סוד"ה ועי"ש וכן הדיבור אח"כ שם הם ברוח דבריו שם), והשיג ע"ז הבקי הכולל הרי"ז שטערן בספר זכר יהוסף מאמר תהלוכות האגדות סופ"ד שהמחבר דידן כתב כאן כדבר מחודש שלא נמצא מי שקדמהו על הספר לחבב הענין בפני הקוראים והעיר ג"כ על ספר שערי חכמה הנ"ל שהזכיר הדברים בשם התולדות אדם ולא בשם מקורם עי"ש על עוד כמה דברים כאן מאין מקורם.

שם. עמ' ש"ט ד"ה ע"ד משל. נ"ב דיבור זה חוזר ללשון ספר נצח ישראל שם.

שם. עמ' ש"כ ד"ה אולי. נ"ב דיבור זה לקח מפירוש אוצר נחמד על הכוזרי לר' ישראל מזאמושץ הנ"ל מאמר ג' אות ע"ג וגם ע"ז העיר בזכר יהוסף שם.

שם. עמ' שכ"א ד"ה והנה. שבינותי בספרים. נ"ב האברבנאל בספר מעייני הישועה מעיין ד' תמר ב' ובפירושו עה"ת פרשת וזאת הברכה ל"ג ג' עה"פ והם תוכו לרגלך בביאור החמישי (עד ד' הרמב"ם בעמ' שכ"ב ד"ה וכבר) והובא בנפוצות יהודה לר' יהודה מוסקאטו דרוש כ"ח והלשון להלן לקוח מהנפוצות יהודה.

שם. עמ' שכ"ג ד"ה והנה ע"ז. מי הגיד וכו'. נ"ב ע"ש בתוספות ד"ה גדול שנתקשו בזה וכתבו דשמא אותה שעה כבר פסק אותו זכות, וע"ע מצודת דוד על חידושי אגדות לר' דוד מוילנא שם שתירץ של"ה שייך במדבר שניזונו מהמן ובהגהות הגריעב"ץ שם העיר כן ע"ד התוס'.

שם. עמ' שכ"ה ד"ה הראיתיך. אם אחרי טומאתו וכו' מי גם בנו ויסגור דלתים בעדו. נ"ב כ"ז לקוח מספר עקידת יצחק פרשת וארא.

שם. עמ' שכ"ח ד"ה וא"כ. נ"ב וכמ"ש הרמב"ם בפיה"מ בהקדמה לפרק חלק שכן דעת הכת השלישית והסכים עמם.

שם. ד"ה הנה. נ"ב מכאן הם כבר דברי ר' אליעזר אשכנזי שם שמביא רבינו להלן.

שם. עמ' ש"ל ד"ה ומוזה. ר' אליעזר אשכנזי ז"ל. נ"ב בהקדמה לספרו מעשי ה' וע"ש ותראה שגם מש"כ כאן דיבורים לפנ"כ נלקח משם מלה במלה כמו שהעירונו לעיל.

שם. עמ' של"ב ד"ה הנה. נ"ב מכאן עד סוף תשובתו דבריו לקוחין מספר נצח ישראל לר' ישראל מזאמושץ בבבא בתרא באגדות דרבב"ח.

פי"ד. עמ' של"ה ד"ה והנה. חכם א' מבני עמינו. נ"ב ה"ה ר' עזריה די רוסו מן האדומים מח"ס מאור עינים.

שם. בא"ד. גדול בדורו. נ"ב ה"ה מהר"ל בספר באר הגולה באר ו', וראה במחזיק ברכה או"ח סי' ש"ז בקו"א אות ה' נוסח החרם מתלמידי הב"י שיצא נגד המאור עינים.

שם. עמ' שפ"ב ד"ה והנה. נ"ב ועי' בספר אמונת חכמים לר' אביעד שר שלום באזילה (מנטובה ת"צ) אשר מאריך נגד דבריו, והאמת שזה ברור שהיה בדרך הפילוסופיה [אשר הקבלה מכחישתו] וכמ"ש מהר"ח ב' שער הגלגולים הקדמה ל"ח [ודי בזה לציין למש"כ ר' ידעיה בהמשך דבריו בלעג לגבי הגלגולים] ולכן אחר שנתרר ונתקבל תורת הקבלה על פני כל העולם נשתנו בזה הרבה בעיקרי הדברים ואכמ"ל, וע"ע בית יעקב עה"ת לר' יעקב מאיזביצא ז"ע (ורשא תר"נ) ח"א פתיחה עמ' 26 מש"כ לחלוק בזה להדיא על המליץ הברדשי.

שם. עמ' שמ"ג ד"ה אולם. שקראתי בספר א'. נ"ב ה"ה ספר מאור עינים לר"ע מן האדומים אמרי בינה פרק מ"ה בשם ההגמון מונדונייטו.

ישראל גליון כ"א וגליון כ"ב עמ' רמז-רנא וגליון כ"ד עמ' רמד-רמו, ועד היום נוהגים בזה בקהילות החסידים וקורין אותו מצוה טאנץ ובירושלם היו קורין אותו כשר טאנץ.

שם. עמ' שס"ב ד"ה העצלה. נ"ב כל דבריו נלקחו מספר נחלת אבות להאברבנאל פ"ה על המשנה קל כנשר בסיבה השלישית והובא במדרש שמואל אבות שם.

שם. עמ' שס"ד ד"ה אמרו. נ"ב הביאו ר' רחמים נסים יצחק בן הגר"ח פלאגי בספר אבות הראש ח"ג נפש היפה מערכת א' אות י"ב ואחיו ר' אברהם בספרו אברהם אנכי בישעיה נ"ו כ"ה, ועי' מעשה נורא בזה בספר הח"ח חיי ופעליו פרק ל"א ובעוד ספרים שמרן התפץ חיים זצל"ה קיים זה בנפשו כשמת לו בנו והזכיר דברי רבינו.

שם. עמ' שס"ט ד"ה וקודם. למד מיד בלי רחיצת רגלים. נ"ב עי' ביאור הלכה סי' ד' ד"ה אם היה ניצור.

פט"ז. עמ' שע"ד ד"ה ולמען. נ"ב כ"ז לקוח מספר מאור עינים לר"ע מן האדומים ימי עולם פנ"ה ועיי"ש יותר באריכות (והטעם שקיצרו כאן מובן למעיין שם). ויעי' ביפה ללב (בן הגר"ח פלאגי) ח"ב או"ח סי' רפ"ד סק"ד שהביא כ"ז בשם התולדות אדם ולא ידע מדברי המאור עינים.

שם. ד"ה על. לאומות. נ"ב לנצרים (כ"ה במקור הנ"ל).

שם. עמ' שע"ה ד"ה ומה. חכ"א וגדול בדור. נ"ב ה"ה בשו"ת פני אריה לרא"ל ברסלוי סי' צ"ח.

שם. עמ' שע"ח ד"ה גם. נ"ב כ"ז לקוח מדברי המאור עינים שם.

שם. ד"ה ועל. תמצא לחכם אחד. נ"ב ה"ה חכם מאו"ה סיניקה (כ"ה במקור הנ"ל).

שם. עמ' שפ"ב ד"ה הערה. אמר החכם. נ"ב ה"ה ר' יהודה מוסקאטו בהקדמת ספרו נפוצות יהודה (ונציא שמ"ט) [והובא בהקדמת ספר פרדס יוסף עה"ת שזו הסיבה לחבר ספרו וכן ריח"ל מייזליש בהקדמתולקונטרס עגונות למהר"ל שלו הביא זה וכן בסדר משנה לרב"ז בוסקוביץ (בן מחצה"ש) בהקדמתו השתמש בזה ועי' קונטרס הספיקות בסופו על אחיו הקצוה"ח].

שם. בא"ד. וחכם אחר אמר. נ"ב ה"ה ר' דוד פרינהויון דיין באוהעל [מח"ס מוסדות תבל על מדע הטבע בהסכמת החת"ס] במבוא לספרו כליל החשבון (ברלין תקנ"ז) על אלגברה וגיאומטריה ונדמה כי היה משכיל, ועי' לגבי אישיותו בספר הזכרון לבהמ"ד לרבנים בבודפשט נ"י 1986 החלק העברי עמ' יט-נד מאמר מ' גילוז.

שם. ד"ה כי. נ"ב עד לא אפיק תבונה. נ"ב לשון נפוצות יהודה שם תחילת הקדמתו שם בשם א' מחכמי האומות ששמו סיניקה (וכן ההמשך לכן ישמח וכו' עד סוף הדיבור).

שם. בד"ה עקילס. היה כומר לאלילים. נ"ב מן האי פונטו אשר בגלילות יון והיה שמו אקוילה (כ"ה במקור הנ"ל).

שם. עמ' שד"מ בא"ד. חכם וסופר מבני עמינו. נ"ב בספר מאור עינים שם.

שם. עמ' שמ"ה ד"ה וכתב. רבינו הגדול. נ"ב ה"ה הגר"א כמו שמשמע סוף הפרק והובא הכל בדברי אליהו ב"מ נ"ט ב' וקול אליהו שם, והגר"ש עמר זצ"ל שחי בשנות תקצ-תרמט העתיק כ"ז בספר שמע שלמה (מכון אהבת שלום) בליקוטים סי' ט' בלא להביא שם מחברו.

שם. עמ' שמ"ז ד"ה וביאורו. קדמון א'. נ"ב כ"כ בדרשות מהר"י מינץ בספר שנים עשר דרשות (ונציא שנ"ד) להגר"ר שמואל יהודה קצנלבוין בדרש אחד עשר בשם החכם אלקבץ, ועי' מש"כ בביאור פסוק זה בס' היוכל לשנת הששים לב"מ לזין במאמר לפשוטו של מקרא לש' גרינברג.

שם. עמ' שמ"ט ד"ה ובזה. שמסר האמת לשרי התורה וכו'. נ"ב ועי' הקדמת הקדמות מש"כ ע"פ דרשות הר"ן בזה.

פט"ו. עמ' שנ"ג ד"ה והנה עד עמ' שנ"ד ד"ה ע"ד משל. כ"ז לקוח מספר גן נעול לרנה"ו הידוע (ע"ש חדר י' חלון ב' ועוד)

שם. עמ' שנ"ו ד"ה במחזו. נ"ב בספר מעיל צדקה (לבעל השבט מוסר) אות תנ"א הביא סיפור זה בשם העקידת יצחק.

שם. עמ' שנ"ז ד"ה אמנם נבין. וזולתה ימוטו וכו'. נ"ב וד"ז קרוי דת נימוסית.

שם. עמ' שנ"ח ד"ה אמרו. עינים כאלה גם הם בכלל מדת השקר. נ"ב ועי' שו"ת דובב מישרים ח"ח סו"ס מ"ז בשם אחיו זצ"ל שהוכיח מכאן שאסור לשקר בדבר הידוע לעולם כמו לומר על עץ שהוא אבן וע"ע קהלת אשר סי' ל"ג.

שם. ד"ה ועתה. נ"ב והביאו הגר"ח פלאגי בספרו עמודי חיים עמוד אמת אות ח' עיי"ש מה שסיים בכוד רבינו הגר"ז.

שם. בהערה מהמחבר. בספרי מוסר השכל דף ח'. נ"ב פ"ב מהלכות דעות ה"ו.

שם. חכם אחד. נ"ב ה"ה ר' יהודה עד"ל (מח"ס איי הים, מי נפתוח, מים טהורים, מי מגידו ועוד) בספרו אפיקי יהודה מהדו"ק ח"א דרוש ה' אות ט' בערבי נחל שם.

שם. עמ' שס"א ד"ה אחז. אח"כ רקד עם הכלה אחווי יד ע"י מטפחת. נ"ב עי' פתחי תשובה אה"ע סי' ס"ב סק"ב בשם תורת חיים ע"ז י"ז ב' לאסור זה, ויעי' בספרי המלקטים: נטעי גבריאלי נישואין ח"א פרק מ"ה, החופה והנישואין לר"א זכאי ח"א עמ' 142, הנישואין כהלכתם לר"ב אדלר ח"ב פרק י"ג אות כ"ז, וע"ע תמר לר"י תמר פאה פ"א ה"א וסוטה פ"ג ה"א וקובץ אור

בספרו שו"ת חיים שאל ח"א סי' צ"ב אות א', ועי' ספר תורת נביאים למהר"ץ חיות סופ"ג שציין ע"ז לתנחומא פרשת פנחס.

שם. עמ' ת"א ד"ה ומלת. בהסתלקו העריב וכו' חושך במושבותם. נ"ב לשון נפוצות יהודה דרוש ל"ג הנ"ל תחילת דבריו (לפני ה' הספיקות) וכתב זה עה"פ עלה אל הר העברים.

קו"א. עמ' ת"ז ד"ה והנה. איזה אנשים. נ"ב ה"ה החסידים.

שם. עמ' תי"ג ד"ה והענין. אין רע בהלט יורד מלמעלה. נ"ב עי' בראשית רבה נ"א ג' בשם ר' חנינא בן פזי ותנא דבי אליהו רבה ח"ב פ"ג.

שם. בא"ד. כי המתפקד וכו'. נ"ב עד סוף הדיבור רבינו בספרו מוסר השכל בהלכות דעות פ"ב ה"ז בלשון הזהב הביא זה בשם העקידה.

הנה נוכח מכל זה כי המחבר ספר זה, המגיד דוילנא, מקורותיו רבים הם (כאשר כתב בהקדמתו שנעזר בלשונות זולתו) בעוד שהשייך ביותר במקורות לשוניות הוא ס' נפוצות יהודה לר"י מוסקאטו (הובא בעמ' ע, קיד, קפח, רמא, רסו, רסז, רפב, שכא, שפב, שצ, שצא, שצז, שצח, תא), ושני לו ס' מאור עינים לר' עזריה די רוסו מן האדומים (הובא בעמ' כו, מ' צב, קעד, רטו, שיד, שלה, שמג, שדמ, שעד, שעח), ובוה האחרון יש בו מן החידוש שכן ידוע שהחרימוהו תלמידי הב"י ושאר רבנים בדורו כמו מהר"י מינץ ועוד ואף המהר"ל לעג עליו (כמו שרמז המחבר דידן בעמ' של"ה), וכ"ז גרם לעצמו יען כי ראה למטרה להבזות את חז"ל והמסורת והאמין לכל נכרי וצרוע וזב נגד חז"ל כמו שיראה המעיין בספרו, והרואה זה יתמה א"כ היאך עבר מחבר ספרינו זה על החרם והלך וקרא בספר זה, ונבקש מהקורא הישר שיראה בהקדמת דוד קאססעל לספר מאור עינים שהדפיס בוילנא בשנת תרכ"ו רשימה ארוכה של מחברים מפורסמים שהביאוהו (אם בשמו אם בעילום שמו) ובאמת תמה ע"ז מהר"ש חזן ז"ל בספר המעלות לשלמה מערכת גדולים אות ע' סי' ב' והובא בשדי חמד (כללי הפוסקים סי' ט"ז אות ל"ט) יעו"ש מש"כ ליישב קצת, וע"ע בקובצי אור ישראל גליונות מ"א מ"ב, וע"ע באוצר המכתבים לר"י משאש ח"ב סי' תתק"ד.

ויש בזה עוד דבר שראוי לתשומת לב רבה כי ציטט בכמה מקומות מדברי (ר') נפתלי הירץ וויזל, שהיה המתקן הראשון בחינוך הילדים וממחוללי תנועת ההסכלה הארורה אשר הביאה את החורבן על עם ישראל, כמובן בעילום שמו (בעמ' ל, מת, רמג, שנג, ומסתמא יש עוד אלא שאין לי את כל ספרי רנה"ו), ואפשר להוסיף מחברינו זה ברשימתו הארוכה של רב"ש המבורגר (בקובץ בית אהרן וישראל קובץ מ"ז עמ' קמ"ז - קמ"ט, וראה עוד בשאר הקבצים הנ"ל משנת תשנ"ג) של גדולי ישראל שהביאו דבריו (אם בשמו אם בעילום שמו), וזה דבר מתמיה יותר כי ספר זה נדפס ממש בימים ההם בעוד שהנודע ביהודה ושאר

שם. עמ' שפ"ד ד"ה אולם. בשיטה מיוחסת לא' ממיוחדי גדולי הקדמונים. נ"ב כבר כתבו כן הראשונים הראבי"ה ברכות סי' ו' והאשכול הלכות שחיטת חולין סי' ד' והובא בספר היוחסין ובסדר הדורות ערך ר' יוחנן.

שם. ד"ה ולפ"ז. נ"ב ובמהר"ץ חיות שם הביא ששמע כן וע"ע בכתב לחזקיהו (לבעל השד"ח שם) שם ובהגהות מהרש"ם שם (בהגהות"ח מש"ס מהדורת וגשל).

שם. ד"ה וישב. נ"ב וכ"כ רבינו ירוחם בהקדמה לספרו (ואולי לזה ציין שלא היה להשוואל הספר תח"י).

שם. עמ' שפ"ו ד"ה אולם. בירושלמי. נ"ב והובא בב"י סי' רמ"ב ס"ד אות ג'.

שם. עמ' ש"צ ד"ה הערה. נ"ב כ"ז מספר נפוצות יהודה דרוש ל"ה, וכ"כ כמדנפשיה בתו"ת פרשת שמיני י"א מ"ד אות קצ"ז.

שם. עמ' שצ"א ד"ה וכל. כשם שאתה הוה עמו כך הוה עמך. נ"ב בהקדמת התולעת יעקב הובא זה בשם מדרש ומשם הובא (כפה"נ) לשל"ה בתורה שבכתב שובבי"ם ת"ת טעם בשר בחלב ובתולדות אדם שער הגדול ולספר נפוצות יהודה דרוש ל"ה, ומספר נפוצות יהודה לקח זה רבינו (וכן התיבות דלהלן פורש עליך עננו למסך), וכן הדברים שנאמרו לעיל בעמ' ש"צ בהרה מנפוצות יהודה הכונה למדרש זה בתחילתו יעו"ש.

שם. עמ' שצ"ג ד"ה שנכנס. מאמר קדמון א'. נ"ב לא מצאתי.

שם. עמ' שצ"ד ד"ה הערה. הרה"ק רבינו יצחק לוריא ז"ל. נ"ב הובא בצפנת פענח למהרי"ט פרשת בהעלותך סוף דרוש ב' בשם דרשת האר"י בק"ק האשכנזים והובא בדברי שאול (לבעל השואל ומשיב) בכתובות ק"ד והגאון מלבי"ם ז"ל הביאו בסתמא בשם האר"י בספר התורה והמצוה פרשת כי תשא ל"ג ו' ובמלכים שם פסוק ג' בשם חכמי האמת, וע"ע בספר שלמה מול אדר לר' זנויל לייב (ורשא תקע"ד) באור כשלמה פ"ו (הוא נקרא בשם אור הצפון) בשם ספר אמונת חכמים ולא מצאתי שם, ובכלי יקר מלכים שם בשם האר"י ז"ל.

שם. עמ' שצ"ז ד"ה ידענו. נ"ב כל דיבור זה מספר נפוצות יהודה דרוש ל"ג (וכתב כן על פטירת ר' משה פרוינצאלי) ומכאן עד ד"ה הערה נלקח מספר הנ"ל סו"פ נ"א (אלא שהדיבור האחרון מוקדם שם מלפני שאר הדיבורים יעו"ש).

שם. עמ' שצ"ח ד"ה הערה. נ"ב כ"ז מנפוצות יהודה דרוש ל"ג (אחר ה' הספיקות בהא דגיטין ז' א') אלא שהדיבור האחרון דאמר המקונן מוקדם להא דגלה כבוד שכאן הוא לפנ"כ.

שם. עמ' ת' ד"ה ויען. נ"ב וכ"כ הגאון חיד"א ז"ל בספר העלם דבר סוף אות כ"ד והביא שכ"כ בספר דן ודין פרשת שלח והביאו החיד"א בספר מדבר קדמות מערכת כ' אות ט"ו וע"ע מש"כ

גדולי ישראל פעלו נגד וויזל בכל ההשתדלויות שאפשר ובווילנא שרפו את ספריו ע"פ פסק הגר"א זללה"ה.

ויש בזה משום נתינת מקום להרוצים לרדות כמו סופר חבד"י בשם י' מונדשיין¹ שחפצם לעשות את כל המתנגדים לחסידות ושאר שינויים במסורת ישראל למסכילים רח"ל, ואם ירצו האנשים כמותו יוכלו לעשות ב'חומר' זה דברים הרבה יותר גרועים מזה כיון שלפי דעתם הנלווה כל הנלחם בחסידות הרי הוא מחמת שהיה מושפע מהסכלה רח"ל ודומיו כמו שידוע כל קורא הגיגיהם ויוכלו לפרסם שדברי התולדות אדם (עמ' מ"ח) נגד החסידים לקוח מדברי המסכילים ויעשו מזה תעמולה לתנועתם כדרכם.

עוד נחזור לעניינו, שבספרינו נכתבו כמה דברים בעילום שם בעודם נמצאים בספרי החיד"א בעוד שבכמה מקומות הרי הוא המקור היחידי לד"ז ומעניין מדוע לא הביאו בשמו כיאות (ראה עמ' קא, קח, רנד, רצז, רחצ, דש, שו, ת) אף שכינהו א' ממיוחדי גדולי האחרונים (בעמ' רנ"ד).

¹ שכתב בקובץ אור ישראל גליון ט"ז בכותרת הסכמות שתוקות מוואלאזין ומווילנא דברים נוראים על רבותינו גדולי הדורות עד שבסוף עמ' קנ"ד מונח בדבריו באופן ברור שאדונינו הגר"א ותלמידו הגר"ח מוואלאזין הם היו היתד להפצת ההשכלה רק שהחסידות מנעוהו מלפרוץ לגבולותיהם, וכן רמז לזה בתגובתו בקובץ בית אהרן וישראל קובץ נ"א עמ' קט"ז בהעירו על רשימת הגדולים שהשתמשו בספרי וויזל כי רק החסידים נהגו להקפיד מלקרות בספרים שכתבום מינים.

וראה בספרו הצופה לדורו (על הפרשן החסידי-ציוני י"א קמלאהר) עמ' 215-216 שם הביא ביאור יא"ק בדברי הגר"א שטוב ללמוד חכמות ושאלין כונתו לבזות לומדי התורה לבדה כפי שדימה חוקר א', ומעניין מאד היאך באותו מאמר באור ישראל התייחס לאותם דברי הגר"א כחלק מתנועת ההסכלה בליטא, וכ"ז דרוש למחאה רבתית על אותם לבלרים שמשתלחים בגדו"י המפורסמים אשר כל עולם הישיבות נזקף לזכותם.

ולא נפריע לאותו מחבר שיהיה לו מספיק זמן לכתוב בספרו על שבחי בעש"ט איך אפשר לומר שגדולי החסידות לא הושפעו משבתאות, וכן בספרו הצופה לדורו (עמ' 219) לבאר לנו שיטת ריא"ק איך ספר מורה נבוכים להרמב"ם מוסבר היטב ע"פ תורת הקבלה, וכמה דפים (88-96) להסביר שיטת הנ"ל לאמיתות הירושלמי קדשים, וימשיך לצטט סיפורים שונים ממחברים עלומים בביוזי כבוד הגר"א שכינהו הבעל התניא "גדול בדורו" ראה לדוגמא ספרו ספרי ההלכה של אדמו"ר הזקן עמ' ת, עה, עז, עח וספרו מגדל עז עמ' צא, צב ונגד המתנגדים שם עמ' קעז-קפ ואכמ"ל.